

*Хорошилов О.Ю.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

РЕГІОНАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ ДОБИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ВІДТВОРЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Актуальність теми пропонованої статті зумовлена, передусім, фундаментальною кризою систем суспільної комунікації, породженою численними стресами доби глобалізації, які зруйнували монополію національних держав на визначення змісту політичного дискурсу, знизили їхні захисні потенції та поставили представників різноманітних соціальних груп перед проблемою самостійного пошуку ресурсів колективної ідентифікації, інтеграції та, врешті — решт, адаптації. Як наслідок намагань окремих спільнот вирішити актуальні проблеми власного «фрустрованого» існування, відбувається все більш помітна плюралізація суб'єктів політичних процесів на мікро, мезо та макрорівнях функціонування сучасних соціумів. Поряд із суто «модерними» інституційними акторами — інтеграторами та артикуляторами групових інтересів (політичні партії, профспілки, галузеві лобі тощо), до системи конкурентної взаємодії у розподілі життєво важливих ресурсів долучаються й такі суб'єкти колективної дії, походження яких пов'язане із «доіндустріальним» світом, а функціонування в сучасних умовах інтерпретується як реставрація архаїки. Йдеться про регіональні (в деяких випадках — етнорегіональні) спільноти, які все частіше претендують на підтвердження власного статусу самодостатнього учасника політичних процесів та виконують важливі функції соціокультурної адаптації своїх членів до викликів Сучасності екзогенної та ендегенної етіології. І якщо рівень наукових знань про специфіку діяльності «традиційних» колективних акторів соціальної взаємодії можна охарактеризувати як задовільний, то функціонування регіональних спільнот в ролі суб'єктів політики залишається своєрідною аналітичною лакуною для багатьох представників суспільствознавства.

Об'єктом пропонованої статті, з точки зору її автора, слід вважати регіональні спільноти, які виступають у ролі колективних суб'єктів процесів соціальної інтеракції, виконуючи функції ідентифікації, інтеграції та адаптації своїх членів.

Предметом статті є специфіка суспільно-політичного функціонування регіональних спільнот в умовах посилення процесів глобалізації.

Основною метою статті є дослідження особливостей відтворення регіональними спільнотами соціального капіталу, наявність якого, в свою чергу, постає важливою передумовою для компенсації стану екзистенційної розгубленості колективів, що потерпають від стресів глобалізації.

Завдання статті зводяться до наступних:

- дослідити рівень наукової розробки проблем політичного функціонування регіональних спільнот у зарубіжній та вітчизняній науці;
- виявити причини рецепції регіональних форм ідентичності та суспільно-політичної солідарності;
- з'ясувати ступінь ефективності цілеспрямованої діяльності регіональних спільнот із відтворення соціального капіталу;
- визначити специфіку впливу консолідованих регіональних спільнот на характер політичних процесів на загальнонаціональному рівні.

Характеризуючи ступінь наукової розробки центральної проблеми даної статті в зарубіжному суспільствознавстві, слід зазначити наявність сталого інтересу з боку представників соціології, політології, культурної антропології до проблем людського існування у сповнених стресами умовах Сучасності. Одним з перших до питань вивчення форм колективної адаптації до різноманітних викликів соціального середовища звернувся німецький соціолог Ф. Тьоніс. У своєму фундаментальному дослідженні «Спільнота та суспільство» він здійснив сутнісне розмежування двох найпоширеніших форм колективної адаптації: спільноти (Gemeinschaft), яка, з точки зору дослідника, ґрунтувалася на позитивних стосунках та поставала як істота з єдиним внутрішнім та зовнішнім впливом, та суспільства (Gesellschaft) — ідеального та механічного утворення [3, с. 87]. Цей наголос на природному походженні спільноти, зроблений Ф. Тьонісом наприкінці XIX ст., лунав своєрідним рефреном у дослідженнях його послідовників та значно вплинув на формування концепції «екології людини», запропонованої одним із фундаторів Чиказької школи політології Р.Е. Парком.

Зосередивши увагу на дослідженні життя сучасних йому міських громад, Р. Парк вважав місто не лише поселенською структурою, але й типом свідомості, певним складом традицій, зосередженням життєвих процесів індивідів, які складають міську спільноту. Все розмаїття життєвих стратегій мешканців мегаполісів та невеликих містечок американський дослідник спромігся концептуалізувати завдяки використанню власної інтерпретації теорії адаптації, яка, в свою чергу, була позичена Р. Парком з екології. З огляду на центральну проблему пропонованої статті, важливим є акцентування Р. Парком уваги на існуванні тісного взаємозв'язку між паттернами життєвих стратегій міських громад та їхніми моральними переконаннями.

Будь яка спільнота сприймалася дослідником, перш за все, як певний різновид ментальності, колектив, що має свій унікальний ціннісний код, який складається із раціональних постулатів та ірраціональних уявлень. Завдяки цьому кодові група досягає належного рівня інтеграції та успішно адаптується до агресивного середовища, витримуючи конкуренцію з іншими аналогічними групами [7, с. 202].

Кумулятивним ефектом досліджень феномену територіальних спільнот (міських та аграрних) послідовниками Ф. Тьоніса та Р. Парка стало виникнення декількох методологічно відмінних напрямків сучасного суспільствознавства: соціологія міста, етнополітологія, політична регіоналістика тощо. Попри реально існуючі розбіжності в масштабах та методології досліджень, переважна більшість представників цих напрямків визнає наявність залежності, що існує між специфікою ідентитарних практик конкретних громад, ступенем внутрішньої групової згуртованості, здатності кооперувати зусилля для вирішення спільних проблем та рівнем матеріального добробуту і статусом групи в цілому. Ці «нематеріальні» ресурси групового процвітання, починаючи з середини минулого століття, стали позначати концептом «соціальний капітал», введеним до наукового обігу Д. Коулменом та Р. Патнемом.

На сучасному етапі серед зарубіжних дослідників популярність цього концепту продовжує зростати. Так, наприклад, відомий американський футуролог і соціолог Ф. Фукуяма, трактує феномен «соціального капіталу», передусім, як здатність індивідів поєднувати свої зусилля на ґрунті взаємної довіри задля вирішення спільних проблем, сприймає його як вирішальний чинник добробуту конкретної національної чи територіальної громади. Автор наголошує на тому, що наявність феномену «соціального капіталу» не лише допомагає державі заощаджувати значні кошти завдяки здатності громадян до самоорганізації і призводить до зменшення їхніх патерналістських очікувань до бажаного мінімуму, але й підвищує адаптивний потенціал всієї суспільно-політичної системи, перетворюючи її на менш чутливу до криз екзогенної та ендегенної етіології. Значний емпіричний матеріал, запозичений автором дослідження з досвіду сучасних політій, які належать до різних культурно-цивілізаційних систем (англо-американської, європейсько-континентальної, конфуціанської тощо), свідчить одночасно і про універсальність значення феномену соціального капіталу у налагодженні процесів вертикальної та горизонтальної політичних комунікацій, і про значний мобілізаційний та стабілізаційний потенціал моральних систем в цьому процесі [4, с. 156].

Близькими до концепції Ф. Фукуяма слід визнати й основні теоретичні постулати дослідження С. Хантінгтона «Хто ми». В цій, нещодавно перекладеній російською мовою, монографії відомий авторитет в зарубіжній політичній науці звертається до проблем кризи американської ідентичності. Всупереч поширеному стереотипу сприйняття громадян США як інтегральних індивідуалістів, С. Хантінгтон наголошує

на здатності американців до спонтанної самоорганізації, до поєднання зусиль у вирішенні суспільно значущих проблем, яка особливо проявляється в періоди суттєвих загроз національній безпеці. В основі цього парадоксу, за інтерпретацією автора, знаходиться спільна культура американського суспільства, що походить своїм корінням до ідеології батьків — засновників США та їхньої віри в побудову принципово нового соціуму, який поєднував би в алгоритмі власного функціонування секулярну автономію індивідів та колективізм релігійних громад. Саме спільний культурний бекграунд і створював протягом приблизно 150 останніх років основу для взаємної довіри та кооперації зусиль громадян країни, виправдовував політику англоконформізму та обумовив, врешті — решт, порівняну слабкість федерального уряду, забезпечивши зменшення авторитарних інтенцій управлінських інститутів та стабільність демократичного розвитку спільноти в цілому [5, с. 273].

Особливе значення культурних та духовних детермінант для існування великих спільнот визнає й найвідоміший представник конструктивізму в сучасній західній політології — Б. Андерсон. Зокрема, він підкреслює особливе символічне значення територіальної лояльності у процесах творення соціального капіталу як основи для існування великих територіальних спільнот [6, с. 118].

Сучасне вітчизняне суспільствознавство також долучилося до розробки проблем функціонування регіональних спільнот в умовах процесів глобалізації, демократизації та наздоганяючої модернізації. В цьому сенсі слід згадати дослідження П. Надолішнього, І. Топчієва, І. Зварича тощо [2].

Попри тренд зростання інтересу наукового загалу до проблем функціонування локальних спільнот в умовах посилення глобалізації (т.зв. «глокалізація»), слід констатувати, що для пояснення причин та наслідків відродження їхньої політичної суб'єктності переважна більшість дослідників використовує багато в чому застарілі аналітичні концепти («сепаратизм», «етнічний ренесанс» тощо), ставлячись до явища в цілому негативно. Не заперечуючи численні факти етнорегіональних сепаратистських рухів, що вже значно вплинули на геополітичні зміни в деяких регіонах світу, автор пропонованої статті хотів би звернути увагу і на великий гуманітарний потенціал функціонування регіональних спільнот.

Одним з фундаментальних викликів глобалізації людству є значна трансформація а, в деяких випадках і руйнація, усталеної моделі облаштування соціального буття, яку представники різних наукових шкіл традиційно позначають концептом «Модерн». Йдеться не лише про кризу системи національних держав — досить абстрактну проблему для пересічної людини. Набагато важливішою в антропологічному вимірі є проблема кризи духовних та морально-етичних детермінант людського буття. Сформовані протягом трьох послідовних хвиль демократизації навички громадянської взаємодії в межах вертикально структурованих (за напрямком еліти — маси) великих соціальних спільнот

(громадянських або політичних націй), втрачають свій регулятивний та адаптивний потенціал в умовах, коли принаймні один із «звичних» контрагентів цієї інтеракції (еліти) «виходить з гри». При чому, на відміну від попередніх епох, цей «вихід» відбувається не внаслідок якихось насильницьких акцій з боку непривілейованих соціальних агентів («повстання мас» або «повстання середнього класу»), а внаслідок цілком добровільного та раціонального вибору самих еліт. Усвідомивши всі переваги «смерті географії», що її спричиняє глобалізація, саме представники національних політичних класів за досить короткий час трансформувалися у «транснаціональну» еліту. Звичними елементами *modus vivendi* цієї «нової – старої» соціальної групи стали не лише спекуляції на світовому ринку цінних паперів чи подорожі на екзотичні курорти, але й нехтування національними інтересами «своїх» великих територіальних спільнот. На макрополітичному рівні це «повстання еліт» чітко простежується за трендами згортання соціальних функцій держав (сумнозвісні «пенсійні реформи»), відмови від принципів соціального партнерства (війни проти профспілок та масові звільнення робітників), посилення поліцейського контролю над сферою приватного життя тощо. Руйнації зазнає і громадянський суспільно-політичний дискурс. «Глобальні» еліти та «локальний» середній клас починають розмовляти «різними мовами»: вони сповідають різні системи цінностей, в них різні проблеми та засоби їхнього розв'язання. Як наслідок, для непривілейованих акторів колись добре структурована та регламентована політична взаємодія перетворюється на атомізоване «блукання» у хаотизованому соціальному просторі. На мікросоціальному рівні відбуваються ще більш болючі для «пересічного громадянина» процеси: криза колективної секулярної ідентичності зазвичай обумовлює й руйнацію цілісної картини світу людини, призводить до девальвації її уявлень про добро та зло, сенс власного буття тощо. Внаслідок цього, досить поширеним антропологічним типом доби глобалізації стає «людина розгублена». Намагання подолати цей стан фрустрованого існування за умов фактичної відсутності звичних для більшості акторів інноваційної діяльності (зрада еліт), обумовлює ретроспективний характер адаптивних тактик і стратегій індивідів та їхніх груп. Для багатьох з них своєрідними дороговказами у «блуканні» соціальним простором деконструйованого Модерну стають ідентитарні практики та культурні паттерни традиційного, «досучасного» суспільства. Побудовані навколо малих форм соціальності, згадані паттерни стимулюють людину полишити хаотизований рівень макросоціальної інтеракції та зосередити свої життєві тактики і стратегії на рівні примордіальних, територіально компактних спільнот. Найбільш відчутною перевагою такої мініатюризації життєдіяльності є надання необхідного будь-якому індивідові статусу групової приналежності та пов'язаних з ним бонусів: захисту, визнання, підтримки тощо. Ефективність процесів формування територіальних спільнот підсилюється також і за рахунок особливої емоційної прив'язаності людини до своєї малої батьківщини [1]. Крім того, лідери «старих – нових» соціальних груп

активно вдаються до реконструкції особливих систем колективної ідентичності, що ґрунтуються на специфічному (як правило гіпертрофовано позитивному) сприйнятті історичного минулого, абсолютизації реальних або вигаданих ознак групової поведінки (ерзац національного характеру) та побудованих на цих елементах імперативах моралі та приписах етики. Цей внутрішній код групи матеріалізується завдяки різноманітним ритуалам і святкам та легітимізується в очах її членів за допомогою аутгрупової агресії й конкуренції. Порівняно компактні масштаби таких регіональних спільнот, наявність сталих колективних уявлень щодо власного минулого, сьогодення та майбутнього, функціонування конформних правил внутрішньо групової взаємодії, дають змогу цим колективам виступати в ролі найефективніших продуцентів феномену соціального капіталу. Позбавлені необхідних гарантій у реалізації власних очікувань на загальнонаціональному рівні, а відтак і стимулів для кооперації зусиль із «незнайомими» контрагентами, члени атомізованих соціумів з більшою довірою ставляться саме до земляків – людей, чії поведінкові коди добре дешифруються, соціальні ролі загалом вписуються в колективні уявлення «про належне», а санкції за девіації зберігають свою дієвість. В обмін на ці складові соціального капіталу та пов'язану з ним стабільністю життя (іноді – стагнаційною), індивіди готові позбутися частини переваг, що їх могла гарантувати колись велика громадянська спільнота (більша мобільність, більш високий рівень матеріального споживання, більш якісні послуги тощо). Більше того, члени регіональних спільнот готові відмовитися і від частини своїх громадянських прав, в обмін на більш «зручний» психологічний клімат.

Варто зазначити також, що завдяки своїм порівняно невеликим масштабам, регіональним спільнотам буває набагато легше впоратися з завданням міжпоколінної трансмісії свого культурного коду, аніж це доводиться робити великим громадянським колективам. Останні вимушені витратити для ефективного забезпечення процесу політичної соціалізації значні ресурси, утримуючи систему освіти та здійснюючи систематичну індоктринацію. На відміну від них, регіональним спільнотам іноді вистачає і звичайної усної традиції (безпосередньої комунікації представників старшого та молодшого покоління) для передачі основних інварантів групової поведінки.

Врешті-решт на рівні такої територіальної спільноти відбувається «політичний розподіл праці» – виокремлюється власна регіональна еліта, на яку покладаються функції агрегації та артикуляції колективних інтересів у взаємодії з іншими аналогічними групами. На ґрунті «земляцьких зв'язків» між територіальною спільнотою та її елітою укладається певний різновид «вертикального договору» про представництво колективних інтересів. Мережа горизонтальних та вертикальних неформальних зв'язків (від сусідства і дружби до патрон-кліентарних відносин) перетворюють цю спільноту на дієвого багатопрофільного актора соціальних процесів, потужного лобіста інтересів та агента конкуренції

за владу. Варто зазначити також, що великий кредит довіри до регіональних еліт з боку їхніх спільнот потенційно здатний призвести і до подальшого поглиблення кризи громадянської взаємодії, коли остання вибудовується за логікою: «погані «свої» краще добрих «чужих»».

Найбільш драматичним чином ці процеси «регіоналізації» колись єдиних громадянських спільнот відбуваються в країнах «запізнілого» націєтворення. Зазвичай, у таких соціумах попри всі намагання центральних урядів впроваджувати уніфікаторську національну політику, ступень субкультурного плюралізму залишається досить відчутним. Навіть попри формально-статистичне домінування у складі населення певного етнічного колективу, процеси генезису горизонтальних соціальних структур можуть наштовхуватися на здебільшого «ірраціональні» чинники на зразок інтерпретації подій минувшини, визначення персонального складу загальнонаціональних «секулярних святих», геополітичні орієнтації різних вікових та професійних груп тощо. Підсилені суто «об'єктивними» факторами (довготривала економічна криза, викликана як несприятливою зовнішньою кон'юнктурою, так і хижачством власного політичного класу), згадані чинники обумовлюватимуть домінування сталого тренду регіоналізації суспільного простору за рахунок тривіальних інтенцій громадян поліпшити своє життя «вже сьогодні» в межах більш компактної та «зрозумілішої» спільноти. Характеризуючи можливі наслідки процесів регіоналізації та перспективи тренду регіоналізму в цілому варто зазначити, перш за все, що ми є свідками розгортання так званих «відкритих» політичних процесів — це багатоваріантних та контекстуальних трендів у функціонуванні соціальних систем. Навряд чи науковому співтовариству та політичним практикам вдасться колись виробити універсальний сценарій або винайти ідеальний алгоритм реакцій на феномен регіоналізму. Очевидно одне, той величезний потенціал соціального капіталу, що продукують регіональні спільноти завдяки специфіці свого походження, особливостям внутрішньої структури та характеру ауто-групової взаємодії, може бути використаний як для радикального переформатування системи національних держав (балканізація геополітичного простору), так і для збереження національної єдності конкретних колективів у новій, очевидно-комунітарній парадигмі.

Література

1. Завалишин А.Ю. Территориальное поведение. Опыт теоретико-методологического анализа / А.Ю. Завалишин, И.П. Рязанцев // Социологические исследования. — 2005. — №10. — С.83 — 92.
2. Зварич І.Т. Регіональні особливості розвитку етнополітичних процесів в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.політ.н. : спец. 23.00.05 : Етнополітологія та етнодержавознавство / І.Т. Зварич. — К., 2009. — 34 с.
3. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство / Тьоніс Ф. — К. : Дух і Літера, 2005. — 260 с.
4. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Фукуяма Ф. — М. : АСТ : АСТ МОСКВА, 2008. — 730 с.
5. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / Хантингтон С. — М. : АСТ : АСТ МОСКВА, 2008. — 635 с.

6. Anderson B. Imagined Communities: Reflection on the Origin and Spread of Nationalism / Anderson B. — Oxford : Oxford University Press, 1996. — 224 p.

7. Park R.E. Human communities. The city and human ecology / Park R.E. — Glencoe : The Free Press, 1952. — 278 p.

Хорошилов О.Ю. Региональные сообщества эпохи глобализации: воссоздание социального капитала. — Статья

Аннотация. Статья посвящена изучению региональных сообществ эпохи глобализации. Они представляются в качестве наиболее важных акторов процессов воссоздания социального капитала. Последний рассматривается предпосылкой социальной интеграции и коллективной адаптации к стрессам внутренней и внешней политической среды.

Ключевые слова: региональные сообщества, социальный капитал, адаптация, интеграция, идентификация.

Khoroshilov O.Y. The regional communities of the age of globalization: recovery of the social capital. — Article

Summary. The article is dedicated to the study of regional communities in the age of globalization. They are regarded as the most important actors of the processes of recovery of social capital. The last one is represented as a prerequisite of the social integration and collective adaptation to the stress of internal and external political environment.

Key words: regional communities, social capital, adaptation, integration, identification.